

Bir Uluslararası Örgütün Uluslararası Hukuka Aykırı Bir Davranışından Ötürü Bir Üye Devletin Uluslararası Sorumluluğu

Yard. Doç. Dr. Hakkı Hakan ERKİNER*

ÖZET

Makalenin konusu, bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı bir davranışından ötürü bir üye devletin uluslararası sorumluluğudur. Gerek devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının gerekse uluslararası örgütlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının yazılı duruma getirilmesi için Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu taslak maddeler metinleri hazırlamıştır. Makalede, anılan metinlerde konuyla ilgili yer alan kurallar araştırılmakta ve bu kurallar belirlendikten sonra düzenlemeleri incelenmekte ve açıklanmaktadır. Daha sonra, belirlenen ve açıklanan kurallar ışığında makalenin amacı olan biçimde bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı bir davranışından ötürü bir üye devletin uluslararası sorumluluğunun unsurları ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Devletin Uluslararası Sorumluluğu, Uluslararası Örgütlerin Uluslararası Sorumluluğu, Uluslararası Örgüt Üyesi Devletin Uluslararası Sorumluluğu.*

ABSTRACT

The subject of this article is an international responsibility of a member state, against a behavior of an international organisation contrary to international law. The United Nations International Law Commission has prepared texts of draft articles enabling confirmed. Written texts covering the international responsibility of states for the rules of international customary law and also international responsibility of international organisations covering rules of international customary law. This article also examines the rules in subject of consideration.

* TC Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

After the determination of these regulations, the rules which are being searched and examined throughly are mentioned. Later on, in the light of the above mentioned international responsibility rules, the aim of this article is, to present the established responsibility elements of a member state due to the contrary behavior of an international organisation.

Keywords: *The state's international responsibility, International responsibility of international organizations, The international responsibility of the member state of the international organization.*

Giriş

Uluslararası hukuk kişileri, uluslararası hukukta hak sahibi olabilen ve yükümlülük altına girebilen ve haklarını uluslararası hukuk düzeyinde ileri sürebilen varlıklardır.¹ Hak sahibi olabilen ve yükümlülük altına girebilen hukuk kişileri olmanın hukuken doğal sonucu uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerinin kendileri tarafından ihlâl edilmesi durumunda bu kişilerin uluslararası hukukta sorumluluklarının doğacak olmasıdır.² Bu

¹ Yusuf Aksar, Uluslararası Hukuk II, Seçkin, Ankara, 2013, s. 175; Süleyman Sırrı Terzioğlu, Bahadır Bumin Özarlan, Uluslararası Örgütler Hukuku, Adalet, Ankara, 2016, s. 60.

² Quoc Dinh Nguyen, Patric Daillier, Alain Pellet, Droit International Public, LGDJ, Paris, 1999, s. 740; Jean Combacau, Serge Sur, Droit International Public, Montchrestien, Paris, 2006, s. 517; Joe Verhoeven, Droit International Public, Larcier, Bruxelles, 2000, s. 609; Pierre-Marie Dupuy, Droit International Public, Dalloz, Paris, 2006, s. 412; Santiago Villalpando, L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des États, Puf, Paris, 2005; Georg Nolte, "De Dionisio Anzilotti à Roberto Ago, Le Droit International Classique de la Responsabilité International des États et La Prééminence de la Conception Bilatérale des Relations Inter-Étatiques", Colloque international de Florence, 7et 8 décembre 2001, Institut Universitaire Europeen; Obligations Multilatérales, Droit Impératif et Responsabilité International des États, Paris, Pedone, 2003, s. 5-23; Dionisio Anzilotti, "La responsabilité international des États à raison des dommages soufferts par des étrangers", Revue Générale de Droit International Public (RGDIP), 1906; Hersh Lauterpacht, Private Law Source and Analogies in International Law, London, 1927; James Crawford, The International Law Commission's Articles on State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries, Cambridge University Press, 2002; James Crawford, Les Articles de la C.D.I. sur la Responsabilité de l'État, Introduction, Texte et Commentaires, Editions Pedone, 2003.

durum devletler³ için olduğu gibi uluslararası hukuk kişisi olan uluslararası örgütler⁴ için de geçerlidir.⁵

Devletlerin ve uluslararası örgütlerin uluslararası hukukun kendilerine yüklediği yürürlükteki uluslararası yükümlülüklerini çiğnemeleri durumunda uluslararası sorumluluklarının doğacağı, uluslararası hukukta örf ve adet hukuku kuralı olarak yerleşmiş ve uygulanan bir hukuk kuralıdır.⁶ Gerek devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin örf ve adet hukuku kurallarının gerekse uluslararası örgütlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının yazılı duruma getirilmesi için Birleşmiş Milletler (BM) Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK) belgeler halinde taslak maddeler metinleri hazırlamıştır.

Bu makalede ele alınacak konu bu iki sorumluluk düzeneğinin önemli bir kesişim konusunu oluşturan, bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı bir davranışından ötürü bir üye devletin uluslararası sorumluluğu konusudur. Bu konu tek başına sadece ne devletin uluslararası sorumluluğu ne de uluslararası örgütlerin uluslararası sorumluluğu ele alınarak ortaya konulamaz. Hem devletin sorumluluğuna yol açan unsurların hem de uluslararası örgütün sorumluluğuna yol açan unsurların hukuksal olarak değerlendirilebilmesi gerekmektedir. Bu nedenle devletin sorumluluğuna ve uluslararası örgütün sorumluluğuna ilişkin esasların beraber incelenmesi makalede uygulanacak uygun yöntemdir.

Anılan doğrultuda makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde devletler ve uluslararası örgütler için uluslararası sorumluluğun temel esasları ortaya konulmaktadır. Bu yapılmazsa ikinci bölüm

³ Yücel Acer, İbrahim Kaya, Uluslararası Hukuk, Seçkin, Ankara, 2010, s. 403.

⁴ Mehmet Emin Çağırın, Uluslararası Örgütler, Turhan, Ankara, 2013, ss. 234-261. Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) 1949 tarihli Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Tazmini Davası'nda vermiş olduğu danışma görüşü ile uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliği tescil edilmiştir; bkz. Yusuf Aksar, Uluslararası Hukuk II, s. 209 ve bkz. Réparation des dommages subis au service des Nations Unies, Cour international de justice (C.I.J.), 1949.

⁵ Süleyman Sırrı Terzioğlu, Bahadır Bumin Özarslan, Uluslararası Örgütler Hukuku, s. 71; Yusuf Aksar, Uluslararası Hukuk II, s. 209; Yücel Acer, İbrahim Kaya, Uluslararası Hukuk, s. 129.

⁶ Örf ve adet hukuku kuralı kavramı için bkz., Emre Öktem, Uluslararası Teamül Hukuku, Beta, İstanbul, 2013.

eldeki makale bakımından temelsiz kalacaktır. İkinci bölümde ise, bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı bir davranışından ötürü bir üye devletin uluslararası sorumluluğu incelenerek unsurları belirlenmektedir.

I. Devletler İçin ve Uluslararası Örgütler İçin Uluslararası Sorumluluğun Temel Esasları

Bu bölümün amacı makalenin ikinci bölümünün temelini hazırlamaktır. Bu bölüm iki alt bölüme oluşmaktadır. Birinci alt bölümde uluslararası sorumluluğa ilişkin uluslararası hukuk kurallarının niteliği ve bu kuralların belirlenmesi ele alınmaktadır. İkinci alt bölümde ise, birinci alt bölümde ortaya konulan bilgiler ışığında uluslararası sorumluluğun temel esaslarının anlaşılması için gerekli olan biçimde, devletler için ve uluslararası örgütler için uluslararası sorumluluğa meydan veren unsurlar açıklanmaktadır.

A. Devletler İçin ve Uluslararası Örgütler İçin Uluslararası Sorumluluğa İlişkin Uluslararası Hukuk Kurallarının Niteliği ve Bu Kuralların Belirlenmesi

Bir devletin bir uluslararası yükümlülüğünü ihlâl etmesi ile devreye girecek olan sorumluluk kuralları, uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliğindedir. BM UHK kendisine verilen görev ile 1949 yılından 2001 yılına kadar 52 yılda hazırladığı, devletin bir uluslararası yükümlülüğünü ihlâl etmesi durumunda uygulanacak uluslararası sorumluluk kurallarına ilişkin maddeler çalışmasını ortaya koymuştur.⁷ Bu maddelerde UHK örf ve adet hukuku kuralı olarak mevcut kuralları işlediği gibi uluslararası hukuku geliştirme görevine uygun olarak kendince olması gereken kurallara da yer vermiştir. Bu maddeler BM Genel Sekreterliği tarafından, BM Genel Kurulu'nun verdiği yetki ile 2001 yılından beri BM üyesi devletlerin görüşüne sunulmuş durumdadır.

Öte yandan UHK, 2000 yılında uluslararası örgütlerin sorumluluğu konusunun kendisinin uzun zamanlı çalışma programına dâhil edilmesi kararını almıştır.⁸ 2011 yılında UHK, uluslararası örgütlerin so-

⁷ Hakkı Hakan Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, XII Levha, İstanbul, 2010, s. 4.

⁸ UNGA, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-second session, 1 May – 9 June and 10 July – 18 August 2000, Official Records

rumluluğu hakkındaki taslak maddeler çalışmasını tamamlamıştır. Bu maddeler de devletlerin uluslararası sorumluluğunda olduğu gibi esas olarak uluslararası örf ve adet hukuku kurallarını yansıtır.

Bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı bir davranışından ötürü bu örgüte üye bir devletin uluslararası sorumluluğunu inceleyebilmek için UHK'nun devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin maddeler çalışması ve UHK'nun uluslararası örgütlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin maddeler çalışması ilgili maddeler belirlenerek birlikte ele alınmalıdır. Böylelikle bu makalenin ikinci bölümünde yapılmaya çalışılacağı gibi uluslararası örgütün davranışından ötürü bu örgüte üye bir devletin uluslararası sorumluluğunun uygulanan uluslararası hukuktaki çerçevesi ve kapsamı ortaya konulabilir.

BM UHK'nun 2001 yılında çalışmasını tamamladığı BM A/RES/56/83 belgesi "Uluslararası haksız fiilden ötürü devletin uluslararası sorumluluğu" (UHFÖDUS) başlığını taşır. Bu başlıktaki belge metninde 59 madde yer alır ve bu maddelerin 57'ncisi, UHFÖDUS'na ilişkin maddeler metninin 4'üncü ve son bölümü olan "genel hükümler" içerisinde yer alır. Bu 57'nci maddenin başlığı, "bir uluslararası örgütün sorumluluğudur". Madde şöyle der: "Bu maddeler, bir uluslararası örgütün davranışından ötürü bir devletin uluslararası hukuka göre sorumluluğuna dair hiçbir meseleye halel getirmez". Bu madde iki olası durumu ilgilendirmektedir. Bunlardan ilki, bir uluslararası örgütün uluslararası sorumluluğu ile ilgili bir durumken, ikincisi de, bir devletin, bir uluslararası örgütün davranışından kaynaklanan uluslararası sorumluluğu durumudur.⁹

of the General Assembly, fifty-fifth session, Supplement No. 10, Yearbook of the International Law Commission, 2000, Volume: II, Part:2, parag. 7726, UN Doc, A/55/10, s. 131. Ayrıca bkz., Selman Ögüt, BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun 2011 Yılında Yayınladığı Taslak Maddeler Çerçevesinde Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, XII Levha, İstanbul, 2014, s.1.

⁹ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait Internationalement illite et commentaires y relatifs, Texte adopté par la Commission à sa cinquante-troisième session, en 2001, et soumis à l'Assemblée générale dans le cadre de son rapport sur les travaux de ladite session, Le rapport, qui contient également des commentaires sur le projet d'articles, sera reproduit dans l'Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2) avec une correction, s. 388, par.1; Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001, Text adopted by the International Law Commission at its

UHK tarafından hazırlanan başka konulardaki maddelerle uyumlu biçimde, “uluslararası örgüt” ifadesi “hükümetlerarası örgüt” ifade-si ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Nitekim 22 Mayıs 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Konvansiyonu’nun (VAHK) 2’nci maddesinin i bendine göre “milletlerarası örgüt” bir “hükümetlerarası örgüt” demektir.¹⁰ Böyle bir örgüt, uluslararası hukukta kendi başına bir hukuki kişiliğe sahiptir¹¹ ve kendi davranışlarından yani organlarının ya da görevlilerinin davranışlarından sorumludur.¹² Buna karşın, UHFÖDUS’na ilişkin maddeler metninin ikinci bölümünde belirtildiği gibi, birden fazla devlet, bir uluslararası örgütünkenden bağımsız olarak kendilerinin organları aracılığıyla bir davranışta bulunurlarsa, bu davranış bir uluslararası örgütle ilişkili olmaksızın söz konusu devletlerin davranışı olarak değerlendirilecektir. Benzer durumda, UHFÖDUS madde 47’ye göre her devlet kendi davranışından sorumlu olacaktır.¹³

Bir devlet, görevlilerini başka bir devletin emrine verebilir. Benzeri bir durum bir devletle bir uluslararası örgüt arasında da olabilir. Birinci durum, UHFÖDUS madde 6’da öngörülmüştür. 6’ncı maddenin, “bir başka devlet tarafından bir devletin emrine verilmiş bir organın davranışı” madde başlığı altında, düzenlemesi şöyledir: “*Bir başka devlet tarafından bir devletin emrine verilmiş bir organın davranışı, bu organın emri altında bulunduğu devletin kamu gücü yetkilerini kullandığı sürece, uluslararası hukuka göre emri altında bulunduğu devletin fiili olarak kabul edilir*”.¹⁴

fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission’s report covering the work of that session (A/56/10), Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, s. 141.

¹⁰ BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf (07.09.2016).

¹¹ Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesine İlişkin Danışma Görüşü, Réparation des dommages subis au service des Nations Unies, C.I.J., 1949, s. 179.

¹² Différend relatif l’immunité de juridiction d’un rapporteur spécial de la Commission des droits de l’homme, C.I.J., 1999, ss. 88-89, par. 66.

¹³ 47. Madde: “*Sorumlu Devletlerin Çokluğu: 1. Aynı uluslararası haksız fiilden birden fazla Devlet sorumlu olduğunda, bu fiilden ötürü her devletin sorumluluğuna başvurulabilir*”; çeviri için bkz., Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, s. 323.

¹⁴ Çeviri için bkz., Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, s.129.

Bir devlet, görevlilerini, bir uluslararası örgütün emrine verdiği ve bunlar artık bu uluslararası örgütün organlarının emrinde onların görevlisi olarak hareket edecekse, bu görevlilerin davranışları devletin değil, uluslararası örgütün davranışı olarak kabul edileceklerdir.¹⁵ UHFÖDUS devletin sorumluluğuna ilişkin olduğu için bir uluslararası örgütün görevlilerinin bir devletin emrine verilmesi durumunda uluslararası örgütün sorumluluğuna ilişkin bir düzenlemeyi öngörmemiştir. Ayrıca, UHFÖDUS madde 57, devletin, uluslararası örgütün davranışlarından dolayı da sorumlu olabilmesine ilişkin bir düzenlemede bulunmamıştır.¹⁶

B. Devletler İçin ve Uluslararası Örgütler İçin Uluslararası Sorumluluğu Meydana Getiren Unsurlar

Yukarıdaki (I.A.) bölümündeki bilgiler ışığında belirtilmesi gerekenler bu alt bölümün konusudur.

Devlet ya da uluslararası örgüt, uluslararası hukukta sorumluluğu ileri sürülebilecek bir uluslararası hukuk kişinin uluslararası sorumluluğunun doğabilmesi için olmazsa olmaz iki unsur vardır.¹⁷

Bunlardan birincisi, bir davranış bulunmalıdır.¹⁸ Bu davranış, yürürlükteki bir uluslararası hukuk kuralından kaynaklanan¹⁹ bir uluslararası yükümlülüğe aykırılık oluşturmaldır.²⁰ Uluslararası hukuk kişisi için davranışın işlendiği sırada yürürlükte olan²¹ bir uluslararası hukuk kuralından kaynaklanan bir uluslararası yükümlülüğe aykırılık oluşturan bir davranış, uluslararası hukuk kişinin sorumluluğunun doğa-

¹⁵ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 388, par.3.

¹⁶ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 389, par.4.

¹⁷ Uluslararası sorumluluk hakkındaki uluslararası teamül kurallarını yansıtan UHK UHFÖDUS ve UHK UÖSHTM uyarınca.

¹⁸ UHK UHFÖDUS m. 1.

¹⁹ UHK UHFÖDUS m. 3.

²⁰ UHK UHFÖDUS m. 2.

²¹ UHK UHFÖDUS m. 13.

bilmesi için olmazsa olmaz ilk unsurdur.²² Bu davranış ihmal suretiyle ya da icra suretiyle işlenebilir.²³ Bu davranış yürürlükteki uluslararası hukuk kuralından kaynaklanan uluslararası yükümlülüğe tamamen ya da kısmen aykırı olabilir. Uluslararası hukuk kişisi için yürürlükteki bir uluslararası hukuk kuralından kaynaklanan bir uluslararası yükümlülüğe ihmal ya da icra suretiyle işlenerek yükümlülüğe tamamen ya da kısmen aykırılık oluşturan bir davranış, uluslararası haksız fiil olarak tanımlanır²⁴ ve uluslararası haksız fiil olarak tanımlanabilecek bir davranışın varlığı uluslararası sorumluluğa yol açan olaydır.²⁵

Devlet ya da uluslararası örgüt, uluslararası hukukta sorumluluğu ileri sürülebilecek bir uluslararası hukuk kişinin uluslararası sorumluluğunun doğabilmesi için olmazsa olmaz unsurların ikincisi, uluslararası hukuk kişinin uluslararası sorumluluğuna yol açan olay olan uluslararası haksız fiil oluşturan davranışın uluslararası hukuk kişinin davranışı olarak değerlendirilebilmesi, bu davranışın uluslararası hukuk kişisine yüklenebilmesi, atfedilebilmesi yani isnat edilebilmesidir.²⁶

Uluslararası hukuka göre bütün devlet organlarının davranışları devletin bir davranışı olarak kabul edilir.²⁷ Organ, devletin iç hukukuna göre bu statüye sahip her kişi ya da birimdir.²⁸ Devlet organı olmayan fakat devletin hukuku tarafından kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş bir kişinin ya da birimin davranışı, olayda bu kişi ya da bu birim bu nitelikte davrandığı sürece, uluslararası hukuka göre, bir devlet davranışı olarak değerlendirilir.²⁹

Bir başka devlet tarafından bir devletin emrine verilmiş bir organın davranışı, bu organın emri altında bulunduğu devletin kamu gücü yetkilerini kullandığı sürece, uluslararası hukuka göre emri altında bulunduğu devletin davranışı olarak kabul edilir.³⁰

²² UHK UHFÖDUS m. 1.

²³ UHK UHFÖDUS m. 2

²⁴ UHK UHFÖDUS m. 12.

²⁵ UHK UHFÖDUS m. 1.

²⁶ UHK UHFÖDUS m. 2.

²⁷ UHK UHFÖDUS m. 4.

²⁸ UHK UHFÖDUS m. 4.

²⁹ UHK UHFÖDUS m. 5.

³⁰ UHK UHFÖDUS m. 6.

Bir devlet organının davranışı ya da kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş bir kişinin ya da birimin davranışı bu organ, kişi ya da birim bu nitelikte hareket ederken yetkisini aşsa ya da talimatlara aykırı hareket etse bile uluslararası hukuka göre devletin davranışı olarak kabul edilir.³¹

Bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı, şayet bu kişi ya da grup bu davranışı yaparken devletin talimatları, emri ya da denetimi altında ise uluslararası hukuka göre devletin davranışı olarak kabul edilir.³²

UHK'nun uluslararası örgütlerin sorumluluğu hakkında taslak maddeleri (UÖSHTM), uluslararası bir örgütün davranışı ile ilgili olan ve uluslararası haksız bir fiilden kaynaklanan, devletin uluslararası sorumluluğuna da uygulanır.³³ Devlet ya da uluslararası örgüt, uluslararası hukukta sorumluluğu ileri sürülebilecek bir uluslararası hukuk kişisinin uluslararası sorumluluğunun doğabilmesi için olmazsa olmaz iki unsurun varlığı UHFÖDUS'dan sonra UÖSHTM tarafından da ortaya konulmuştur. UÖSHTM bakımından da bunlardan birincisi bir davranışın varlığıdır. Uluslararası örgütün her uluslararası haksız fiili o örgütün uluslararası sorumluluğunu gerektirir.³⁴ Bir davranışın uluslararası örgütün yürürlükteki³⁵ bir uluslararası hukuk kuralından kaynaklanan³⁶ bir uluslararası yükümlülüğüne aykırı olması, bir uluslararası haksız fiil olarak değerlendirilir.³⁷ Bu davranış icra ya da ihmal suretiyle işlenebilir.³⁸

UÖSHTM bakımından da uluslararası sorumluluğun varlığı için aranan ikinci unsur isnattır. Davranışın uluslararası örgütün davranışı olarak kabul edilebilmesi gerekmektedir. Uluslararası örgütün bir temsilcisinin ya da organının, örgütün kuralları uyarınca³⁹ görevi sırasındaki davranışı, örgütün davranışı olarak kabul edilir.⁴⁰ Başka bir uluslararası

³¹ UHK UHFÖDUS m. 7.

³² UHK UHFÖDUS m. 8.

³³ UHK UÖSHTM m. 1.

³⁴ UHK UÖSHTM m. 3.

³⁵ UHK UÖSHTM m. 11.

³⁶ UHK UÖSHTM m. 5.

³⁷ UHK UÖSHTM m. 4.

³⁸ UHK UÖSHTM m. 4.

³⁹ UHK UÖSHTM m. 6.

⁴⁰ UHK UÖSHTM m. 6.

örgütün emrine verilmiş bir devlet organının ya da bir uluslararası örgütün organ ya da temsilcisinin davranışı, örgüt davranış üzerinde etkin bir kontrol uyguladığı sürece, emri altında bulunduğu örgütün davranışı olarak kabul edilir.⁴¹ Uluslararası örgütün bir organ ya da temsilcisinin davranışı, organ ya da temsilci resmi görev ve o örgütün genel işlevleri içerisinde hareket ediyorsa, davranış o organ ya da temsilcinin yetkisini aşsa ya da talimatlara aykırı olsa dahi uluslararası hukuka göre o örgütün davranışı olarak kabul edilir.⁴²

Bir uluslararası örgütün ve bir ya da birden fazla devletin aynı uluslararası haksız fiilden sorumlu olmaları durumunda uluslararası örgütün ya da devletin veya devletlerin bu uluslararası haksız fiille ilgili sorumluluğuna başvurulabilir.⁴³

Yukarıda görüldüğü üzere, 2001 yılında, UHK, uluslararası haksız fiilden ötürü devletin uluslararası sorumluluğuna ilişkin maddeler çalışmasını tamamlamıştır. UHK'nun bu çalışmasında belirtildiği üzere, bu maddeler, bir uluslararası örgütün ya da bir uluslararası örgütün davranışından ötürü bir devletin uluslararası hukuka göre sorumluluğuna dair hiçbir meseleye halel getirmez.⁴⁴ Öte yandan uluslararası örgütlerin hem sayılarının hem de bunların etkinliklerinin ve etkilerinin artmasından dolayı uluslararası örgütlerin sorumluluğu konusu kendi başına ele alınması gereken özel bir konu durumuna gelmiştir. Bu nedenle UHK 2002 yılında, uluslararası hukukun yazılı kurallara bağlı duruma getirilmesine yani kodifikasyonuna katkıda bulunma görevine uygun olarak, UHFÖDUS madde 57'nin değindiği ve önemini belirterek bir tarafa ayırdığı konudan yola çıkarak, uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin çalışmasına başlamıştır.⁴⁵

⁴¹ UHK UÖSHTM m. 7.

⁴² UHK UÖSHTM m. 8.

⁴³ UHK UÖSHTM m. 48. Somut bir olay ve buna ilişkin yargı kararı hakkında önemli bir inceleme ve değerlendirmenin bulunduğu bir makale için ayrıca bkz. Meltem Sarıbeyoğlu-Skalar, "Ülke Dışındaki Askeri Faaliyetlerde İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin Genişleyen Yetki Alanı: Jaloud/Hollanda Kararı", Prof. Dr. Hüseyin Pazarıcı'ya Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No: 614, Ankara, 2015, ss. 781-808 ve özellikle s. 804'deki tespit.

⁴⁴ UHFÖDUS madde 57.

⁴⁵ UHK'nın anılan konuda çalışmaya başlamasına ilişkin ayrıntılar için bkz., Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 208. Uluslararası örgütlerin

UHK'nun uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin maddeler çalışması, bu örgütlerin uluslararası haksız fiilden kaynaklanan uluslararası sorumluluğunu düzenlemeye yöneliktir. Bu çerçevede bir devletin bir uluslararası örgütün davranışlarından dolayı sorumlu sayılması az sayıda maddede ele alınmıştır. UHK'nun hazırladığı maddeler metninin beşinci bölümü bu maddelere ayrılmıştır. Beşinci bölümün başlığı, “bir uluslararası örgütün davranışından ötürü bir devletin sorumluluğudur”.⁴⁶ Bu bölüm altında yer alan 58'inci maddeden 63'üncü maddeye kadar olan düzenlemeler, bir uluslararası örgütün davranışından ötürü bir devletin sorumluluğuna ilişkindir.

UHK'nun uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin maddeler çalışması sonucunda ortaya çıkarılan metin UHK'nun devletin haksız fiilden kaynaklanan uluslararası sorumluluğuna ilişkin ortaya çıkardığı maddeler metniyle aynı temel yaklaşıma sahiptir.⁴⁷ Devletin sorumluluğunu düzenlerken UHK, uluslararası hukuk kuralları arasında bir ayırım yapmıştır. Bu ayırım kuralları ikiye ayırmaktadır.

Birinci kümedeki kurallar, bir devlete bir uluslararası hukuk yükümlülüğü getiren kurallardır. Bu kümeye UHK tarafından “birincil kurallar” denilmiştir. Bu kümedeki bir kural ihlâl edildiğinde, bir uluslararası hukuk kuralının öngördüğü bir yükümlülüğe aykırı bir

genel olarak uluslararası sorumluluğu için ayrıca bkz. Süleyman Sırrı Terzioğlu, Bahadır Bumin Özarlan, *Uluslararası Örgütler Hukuku*, ss. 197-222.

⁴⁶ Draft articles on the responsibility of international organizations 2011, Adopted by the International Law Commission at its sixty-third session, in 2011, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/66/10, para. 87). The report will appear in *Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two, Part Five, Responsibility of a State in connection with the conduct of an international organization. Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales 2011, Texte adopté par la Commission du droit international à sa soixante-troisième session, en 2011, et soumis à l'Assemblée générale dans le cadre de son rapport sur les travaux de ladite session (A/66/10, para. 87). Le rapport sera reproduit dans l'Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), Cinquième partie, Responsabilité d'un État à raison du comportement d'une organisation internationale.*

⁴⁷ *Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s.2, par. 3.*

davranışta bulunmuş demektir. İhlâl oluştuğunda, ihlâl oluşturan davranışın kendisine yüklenebildiği devletin uluslararası sorumluluğu meydana gelmiş demektir. Bu andan itibaren devreye ikinci kümedeki kurallar girecektir.

İkinci kümeye de UHK “ikincil kurallar” adını vermiştir. Bu “ikincil kurallar” uluslararası sorumluluk hukukuna ilişkin kurallardır. Bunlar sınırlı sayıda olan ve her sorumluluk durumunda uygulanacak genel ve soyut kurallardır. Hâlbuki birincil kurallar sürekli artan sayıda olabilir. Sorumluluğa ilişkin ikincil kurallar ihlâl ortaya çıktığı andan itibaren uygulanırlar ve sorumluluk durumunu ve sorumluluktan kaynaklanan sorumluluk ilişkisini düzenlerler. Sorumluluk ilişkisi, sorumlu ile sorumluluğu ileri sürebilecek hukuk kişisi ya da kişileri arasında kurulan hukuki ilişkidir. Açıkladığımız bu temel ilkesel yaklaşım uluslararası örgütlerin sorumluluğu için de uygulanmıştır.⁴⁸ UHK’nun uluslararası haksız fiilden ötürü devletin uluslararası sorumluluğu maddeler metninde olduğu gibi, UHK’nun uluslararası örgütlerin sorumluluğu hakkındaki maddeler metni de ikincil kuralları düzenlemektedir.⁴⁹

II. Uluslararası Örgütün Uluslararası Hukuka Aykırı bir Davranışından Ötürü Üye Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Meydana Gelmesi

Bu bölüm altında bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı bir davranışından ötürü bir üye devletin uluslararası sorumluluğuyla doğrudan ilgili kurallar açıklanmakta ve bu kurallar ışığında üye devletin sorumluluğunun unsurları belirlenmektedir.

⁴⁸ Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, s. 62; Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s.17; Draft articles on the responsibility of international organizations 2011, Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II (2), s.3, par.3; Projet d’articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s.2, par. 3.

⁴⁹ Projet d’articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s.2, par. 3.

A. Örgütün Uluslararası Haksız Fiilinden Ötürü Üye Devletin Sorumluluğuyla İlgili Kurallar

UHK'nun UÖSHTM'nin beşinci bölümünün ilk maddesi 58'inci maddedir. Uluslararası örgüt tarafından işlenen bir uluslararası haksız fiile bir devlet tarafından yardım edilmesi ya da destekte bulunulması durumunda, yardım eden ya da destekte bulunan devletin sorumluluğunu düzenlemektedir. Madde başlığı da şu şekildedir: Uluslararası örgüt tarafından işlenen bir uluslararası haksız fiile bir devlet tarafından yardım ya da destek. Maddenin düzenlemesi ise şöyledir: “1. Bir uluslararası örgütün uluslararası haksız fiiline yardım eden ya da destek sağlayan bir devlet, böyle davrandığı için şu hallerde uluslararası bakımdan sorumludur: a) Söz konusu devlet uluslararası haksız fiil koşullarının bilincinde hareket ediyorsa; ve b) fiil bu devlet tarafından yapılıyorsa dahi uluslararası bakımdan haksız olacak idiyse. 2. Bir devlet tarafından üyesi olduğu uluslararası örgütün kuralları uyarınca işlenen bir fiil, bu maddenin şartlarına göre o devletin sorumluluğuna bağlanamaz”.⁵⁰ Bu madde, UÖSHTM madde 14'e koşuttur. 14'üncü maddeye göre: “Bir devlet ya da başka bir uluslararası örgütün uluslararası haksız bir fiil işlemesine yardım eden ya da destek sağlayan uluslararası örgüt, böyle davrandığı için şu halde uluslararası bakımdan sorumludur: a) Söz konusu örgüt uluslararası haksız fiil koşullarının bilincinde hareket ediyorsa; ve b) fiil bu örgüt tarafından işlenseydi dahi haksız olacak idiyse”.⁵¹ Her iki madde de düzenleme, UHFÖDUS madde 16'ya benzer biçimde yapılmıştır.⁵² UHFÖDUS madde 16'daki düzenleme şu şekildedir: “Bir başka devletin uluslararası haksız fiiline yardım eden devlet, böyle davrandığı için şu halde uluslararası bakımdan sorumludur: a) Söz

⁵⁰ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 99; maddenin çevirisi için bkz., Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 272 ve Sevda Keskin, “Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler” Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Yıl 36, Sayı 2, 2016, İstanbul, ss. 163-187.

⁵¹ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 39; maddenin çevirisi için bkz., Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 256.

⁵² Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 164.

*konusu devlet uluslararası haksız fiil koşullarının bilincinde hareket ediyorsa; ve b) fiil bu devlet tarafından yapılsaydı dahi uluslararası bakımdan haksız olacak idiyse”.*⁵³

UHFÖDUS madde 16, bir devletin bir başka devletin uluslararası haksız fiil işlemesine yardım ettiği ve destek olduğu durumları kapsamaktadır. UHFÖDUS madde 16, UHK'nun maddeyle ilgili açıklamasına göre, bir devletin bir başka devlete uluslararası haksız fiil işlemesi için yardım etmesi ve destek olması durumunu düzenlerken, özellikle, yardım eden ve destek olan devletin yardım ettiği ve destek olduğu devletin, bir uluslararası yükümlülüğüne aykırılık oluşturan bir davranışı gerçekleştirmesine, kasten yardım etmesi ve destek olmasını kapsamaktadır.⁵⁴ UHK'nun maddeye ilişkin açıklamasında verdiği örnek, bir haksız fiilin oluşması için bilerek finansman sağlamak ya da gereken temel bileşeni ya da unsuru sağlamaktır.⁵⁵ UHK'na göre yardım ve destek, bir su yolunun kapatılması için gerekli olanak sağlanması, kişilerin ele geçirilmesinin kolaylaştırılması, üçüncü bir devletin uyruklarının mallarının yok edilmesine yardım edilmesi gibi durumları da içerebilir.⁵⁶ Bütün bu örnek olaylarda, asıl sorumlu devlet yardım edilen ve destek olunan devletken, yardım eden ve destek olan devlet destekçi olandır. Yardım eden ya da destekte bulunan devlet sadece katılımı ölçüsünde yani haksız fiilin gerçekleşmesindeki yardım ve desteği ölçüsünde sorumlu olacaktır.⁵⁷

Madde 16, yapılan yardım ya da bulunulan destekten ötürü doğacak sorumluluğu üç durumun varlığını arayarak sınırlandırmıştır. İlkin, yardımcı olan devletin organı ya da kurumu yardım olunan devletin

⁵³ Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, ss. 160-161.

⁵⁴ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 164.

⁵⁵ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 164.

⁵⁶ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, vol. II (2), s. 164.

⁵⁷ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 165.

davranışını uluslararası bakımdan haksız kılan koşulların bilincinde olmalıdır; ikinci olarak yardım ya da destek haksız fiilin işlenmesini kolaylaştırmak niyetiyle yapılmış olmalıdır ve bu etkili bir biçimde kolaylaştırmış olmalıdır ve üçüncü olarak, işlenen fiil yardım eden devlet tarafından işlenmiş olsaydı da uluslararası haksız fiil teşkil edecek olmalıdır.⁵⁸

UHK'na göre, olağan olarak başka bir devlete ekipman ya da finans yardımında bulunan bir devlet kendi kendisine bunun bir uluslararası haksız fiil işlenmesinde kullanılıp kullanılmayacağını sormaz. Yardım ya da desteğinin başka bir devlet tarafından ne şekilde kullanılacağını bilmeyen bir devletin uluslararası sorumluluğu doğmayacaktır.⁵⁹ Bir uluslararası haksız fiilin işlenmesini kolaylaştırmak için yapılan yardımın ya da bulunulan desteğin etkin olarak gerçekten de haksız fiilin işlenmesini kolaylaştırmış olması aranmaktadır. Böylelikle madde 16'ya göre önceki yardım ve desteğin sonraki haksız fiile bağlanması olanaklı olmaktadır.⁶⁰

Yapılan yardım ve bulunulan destek, yardım eden devletin de kendisinin bağlı bulunduğu uluslararası yükümlüklerine aykırılık oluşturmaktadır. Bir devlet, kendisinin yapmasının uluslararası hukukun ihlâlini oluşturan bir davranışı yapması için bir başka devlete ihlâl oluşturduğunu bilerek ve haksız fiil işlemesi için kasten yardım edemez. Buna karşın devletler, üçüncü bir devletle bir başka devletin yapmış olduğu uluslararası antlaşmalar ile yükümlülük altına girmekle bağlanmazlar. Bu ilke, Viyana Antlaşmalar Hukuku Konvansiyonu'nun (VAHK) da 34'üncü ve 35'inci maddelerinde kendisine yer bulmuştur.⁶¹ VAHK'nunun anılan maddeleri şöyledir: “*Kesim 4 Antlaşmalar*

⁵⁸ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 165.

⁵⁹ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 165.

⁶⁰ Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 165.

⁶¹ Convention de Vienne sur le droit des traités, Nations Unies, Recueil des Traités, vol. 1155, s. 331; Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, BM Enformasyon

ve Üçüncü Devletler; Madde 34- Üçüncü devletlerle ilgili genel kural bir andlaşma, rızası olmadan üçüncü bir devlet için ne hak ne de yükümlülük yaratır. Madde 35- Üçüncü devletler için yükümlülükler öngören andlaşmalar bir andlaşmanın tarafları bu andlaşmanın bir hükmünün bir üçüncü devlet için bir yükümlülük aracı olmasını kast ettiyse ve üçüncü devlet o yükümlülüğü açıkça yazılı bir şekilde kabul ettiyse, bu andlaşma hükmünden üçüncü bir devlet için bir yükümlülük ortaya çıkar.” Yardımda bulunan devletin sorumluluğu, şayet yardımda bulunulan devletin yaptığı davranışla ihlâl edildiği öne sürülen yükümlülük, yardımda bulunan devlet için de uluslararası hukuka göre yürürlükte bulunan ve yardımda bulunan devleti de bağlayan bir uluslararası hukuk kuralından doğan bir uluslararası yükümlülükse, yardımda bulunan devlet için yardımda bulunmuş olmak uluslararası bir yükümlülüğün ihlâlidir ve yardımda bulunan devletin uluslararası sorumluluğuna yol açar.⁶²

UHK'nun UÖSHTM madde 58'in açıklamasında açıkça belirttiği gibi, madde 58, UHFÖDUS madde 16'ya benzer. Bundan ötürü madde 16'ya ilişkin açıklamalar, madde 58'in anlaşılması içinde önemlidir. UÖSHTM madde 58, UHFÖDUS madde 16'daki hukuki esaslarla UHK tarafından ortaya konduğu biçimde bilinçli bir benzerlik gösterdiği için anılan madde 16'daki esasları burada inceledikten sonra anılan madde 58'i incelemeye devam etmek artık daha isabetli olacaktır.

UÖSHTM madde 58 çerçevesinde, yardım ya da destek, devletin bağlı olduğu birincil bir uluslararası hukuk kuralının ihlâlini oluşturabilir.⁶³ Uluslararası bir örgüte yardım eden ya da destekte bulunan bir devlet, bu uluslararası örgütün üyesi olabilir ya da olmayabilir. Üye olması durumunda, bu yardım ya da destek uluslararası örgüt bünyesinde anılan devletin kendisini dışarıda tutamayacağı bir davranışın benimsenmesinin sonucu olmuş olabilir. Madde 58'in 2'nci paragrafında düzenlendiği üzere, bir devlet tarafından üyesi olduğu uluslararası

Merkezi UNIC-Ankara, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf (12.11.2016).

⁶² Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 166.

⁶³ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 99.

örgütün kuralları uyarınca işlenen bir fiil, bu maddenin şartlarına göre o devletin sorumluluğuna bağlanamaz. Bu koşulların aranması, bazı uç durumlarda yardım ve desteğin gerçekliği hakkında zorluklar ortaya çıkartabilirler. Örgütün üye sayısı ve katılımın türü olasılık olarak bu zorluklardan söz edilirken belirleyici unsurlardan olacaktırlar.⁶⁴ UHK'na göre devletin üyeliğinin boyutu ve olayların içinde ne derece yer aldığı konuları söz edilen zorluğu aşmada yardımcı olacaktır.⁶⁵

Üyesi olduğu uluslararası örgütün kurallarına uygun bir biçimde bu uluslararası örgüte yardım eden ya da destek olan devletin kendiliğinden uluslararası sorumluluğunun doğmaması bu devletin uluslararası yükümlülüklerine aykırı hareket edebileceği anlamına gelmez.⁶⁶ Bir uluslararası örgütün üyesi olarak da hareket ederken devlet, uluslararası yükümlülüklerine bağlı hareket etmelidir. Devlet bu biçimde bir uluslararası yükümlülüğüne aykırı bir davranışta bulunursa, bu devletin uluslararası sorumluluğu bu madde çerçevesinde değil fakat devletin uluslararası sorumluluğuna ilişkin maddeler çerçevesinde belirlenecektir.⁶⁷

ÜÖSHTM madde 59, bir uluslararası örgüt tarafından işlenen uluslararası haksız bir fiil üzerinde bir devletin kontrolü ve talimatları başlığını taşımaktadır.⁶⁸ Madde şöyledir: “1. Bir uluslararası örgütün uluslararası haksız fiilini kontrol eden ya da talimatla yönlendiren bir devlet, böyle davrandığı için şu hallerde uluslararası bakımdan sorumludur: a) Söz konusu devlet uluslararası haksız fiil koşullarının bilincinde hareket ediyorsa; ve b) Fiil bu devlet tarafından yapılsaydı dahi uluslararası bakımdan haksız

⁶⁴ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 99.

⁶⁵ Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 208.

⁶⁶ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 100.

⁶⁷ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 100.

⁶⁸ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 100. Çeviri için bkz., Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 210.

olacak idiyse. 2. Bir devlet tarafından üyesi olduğu uluslararası örgütün kuralları uyarınca işlenen bir fiil, bu maddenin şartlarına göre o devletin sorumluluğuna bağlamaz.”⁶⁹

ÜÖSHTM madde 15 bir uluslararası örgütün, uluslararası haksız bir fiil işleyen bir devlete ya da uluslararası örgüte talimat vermesi ya da haksız fiil işleminde devlet ya da uluslararası örgüt üzerinde denetim sahibi olması ile ilgilidir. Madde 15’e göre: “Bir devlete ya da başka bir uluslararası örgüte uluslararası haksız fiil işleminde alakalı talimatlar verip denetim yapan bir uluslararası örgüt, bu fiilden ötürü şu hallerde sorumludur: a) Söz konusu örgüt, uluslararası haksız fiil şartlarının bilincinde hareket ediyorsa; ve b) Fiil bu örgüt tarafından yapılsaydı dahi uluslararası bakımdan haksız olacak idiyse.”⁷⁰ ÜÖSHTM madde 59 ise bir uluslararası örgüt tarafından işlenen uluslararası bir haksız fiilde talimatın verilmesinin ya da denetimin uygulanmasının bir devlet tarafından yapılması durumunu düzenlemektedir. ÜÖSHTM madde 15 ve 59’un her ikisi de, UHFÖDUS madde 17’nin benzeridir.⁷¹ UHFÖDUS madde 17’ye göre: “Bir başka devlete talimatlar veren ve bu devlet üzerinde uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinde denetim uygulayan devlet, bu fiilden şu halde uluslararası bakımdan sorumludur: a) Söz konusu devlet, uluslararası haksız fiil koşullarının bilincinde hareket ediyorsa; ve b) Fiil bu devlet tarafından yapılsaydı dahi uluslararası bakımdan haksız olacak idiyse.”⁷²

UHFÖDUS madde 17, uluslararası haksız fiilin işlenmesinde talimat ve denetim konularını düzenlemektedir. Himaye, vekâlet ya da vesayet altındaki bir devletin eylemi bir başka devletin talimatı ya da denetimi altında işlendiği durumda ve ölçüde, bu eylem haksız fiil oluş-

⁶⁹ Projet d’articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 100. Çeviri için bkz., Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 210.

⁷⁰ Projet d’articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 41. Çeviri için bkz., Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 256.

⁷¹ Projet d’articles sur la responsabilité de l’État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 170.

⁷² Çeviri için bkz., Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, s. 162.

turduğunda hem bu eylemi yapan devletin hem de talimat veren ya da denetim uygulayan devletin sorumluluğu doğacaktır.⁷³ Ülkesi işgal altındaki bir devlette işgalci devletin sorumluluğu için madde 17 uygulanabilir. Egemen bir devlet başka bir devletin talimatı ya da denetimi ile haksız fiil işlerse madde 17 uygulanabilir.⁷⁴

Bir uluslararası örgüte uluslararası haksız fiil işleminde talimat veren ya da denetim uygulayan devlet, bu uluslararası örgütün üyesi olabilir ya da olmayabilir. Üye olan devletin, örgütün karar sürecine katılımı ve haksız fiilin işlenmesinin oluşumuna katılımının ölçüsü sorumluluğun belirlenmesinde değerlendirilecek konulardandır.⁷⁵

ÜÖSHTM madde 60, bir devlet tarafından uluslararası örgütün zorlanmasını düzenlemektedir. Düzenleme şöyledir: “*Bir uluslararası örgütü bir fiil işlemeye zorlayan devlet, bu fiilden dolayı şu hallerde uluslararası bakımdan sorumludur: a) Zorlanan uluslararası örgütün fiili, zorlama durumu söz konusu olmasaydı dahi bir uluslararası haksız fiil oluşturacak idiyse; ve b) Zorlama uygulayan devlet söz konusu fiile ilişkin koşulların bilincinde hareket ediyorsa.*”⁷⁶ ÜÖSHTM madde 60, UHFÖDUS madde 18’in benzeridir. 18’inci madde bir başka devleti zorlama başlığı altında şöyledir: “*Bir başka devleti bir fiil işlemeye zorlayan devlet, bu fiilden şu halde uluslararası bakımdan sorumludur: a) Zorlanan devletin fiili, zorlama olmaksızın da haksız bir fiil oluşturacak idiyse ve b) Zorlama uygulayan*

⁷³ İlgili örnek uluslararası yargı kararları için bkz., Fas’ın İspanyol Bölgesindeki İngiliz Talepleri davası; Réclamations britanniques dans la zone du Maroc espagnol, Nations Unies, Recueil des sentences arbitrales, vol. II, 1925, s. 649; Mavrommatis Filistin İmtiyazları davası; l’affaire des Concessions Mavrommatis en Palestine, 1924, Cour permanente de justice internationale (C.P.J.I.), Série A, n. 2; Brown davası; Brown, États-Unis d’Amérique c. Grande-Bretagne, Nations Unies, Recueil des sentences arbitrales, vol. VI, 1923, s. 120.

⁷⁴ Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, s. 163.

⁷⁵ Projet d’articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 100.

⁷⁶ Projet d’articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 101. Çeviri için bkz. Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 273.

devlet söz konusu fiile ilişkin koşulların bilincinde hareket ediyorsa.”⁷⁷ UHFÖDUS 16’ncı ve 17’inci maddelerde yardım eden, talimat veren ya da denetleyen devletin haksız fiilden sorumlu olması için haksız fiil ile ihlâl edilen yükümlülüğün kaynağı olan kural ile kendisinin de bağlı olması gerekmektedir. 18’inci madde zorlayan devletin sorumluluğunun doğması için kendisinin kural ile bağlı sayılmasına gerek yoktur. Sadece zorlamada bulunduğu için onun da haksız fiilden sorumluluğu doğacaktır. Şayet zorlama kendi başına uluslararası hukukun getirdiği bir yükümlülüğe aykırı bir davranış oluşturuyorsa zorlama fiili de haksız fiil oluşturacaktır ve bundan ötürü de sorumluluk doğacaktır.⁷⁸

ÜÖSHTM madde 61 bir uluslararası örgütün üyesi olan devletin uluslararası yükümlülüklerinden kaçınması başlığını taşımaktadır. Maddenin düzenlemesi şöyledir: “1. Bir uluslararası örgütün üyesi olan bir devlet; şayet herhangi bir uluslararası sorumluluğuna ilişkin bir mevzuuyla ilgili olarak söz konusu uluslararası örgütün yetki sahibi olmasını suiistimal etmek suretiyle bir fiili gerçekleştirilmesine sebep olacak şekilde kendi yükümlülüklerinden kaçınırsa ve eğer bu fiil bir devlet tarafından işlendiğinde uluslararası sorumluluk teşkil edecek ise, bu devletin uluslararası sorumluluğu doğar. 2. 1. fıkra hükmü söz konusu fiilin uluslararası örgüt için uluslararası haksız fiil olup olmamasına bakılmaksızın uygulanır.”⁷⁹ 61’inci madde, 17’inci maddeye benzer bir durumu düzenlemektedir. 61’inci maddeye göre üç koşulun bir araya gelmesiyle devletin sorumluluğu doğar. UHK, madde ile ilgili açıklama kısmında, uluslararası bir yükümlülüğünden kaçınan devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için üç şart ortaya koymuştur. Bu üç şart şu şekildedir:⁸⁰ 1. Uluslararası örgütün devletin uluslararası yükümlülüğü ile ilgili bir konuya dair yetkisinin olması. 2. Yükümlülüğünden kaçınan devletin davranışı ile ilgili uluslararası örgütün davranışı arasında önemli bir bağlantı olmalıdır. Uluslararası örgütün davranışına

⁷⁷ Projet d’articles sur la responsabilité de l’État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs 2001, Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II (2), s. 175. Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, s. 163.

⁷⁸ Hakkı Hakan Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, s. 164.

⁷⁹ Projet d’articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 102. Çeviri için bkz. Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 214.

⁸⁰ Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 215.

devlet neden olmalıdır. 3. Devlet tarafından işlenmesi durumunda bir uluslararası yükümlülüğün ihlâline sebebiyet verecek olan herhangi bir davranışın uluslararası örgüt tarafından işlenmesi gerekir.

62'nci maddenin başlığı, üye olduğu uluslararası örgütün haksız fiilinden ötürü bir devletin sorumluluğudur. 62'nci maddenin düzenlemesi şöyledir: "1. Bir devlet üyesi olduğu bir uluslararası örgütün herhangi bir haksız fiilinden şu hallerde sorumludur. a) Devlet, mağdur tarafa karşı işlenmiş bu fiilden kaynaklanan sorumluluğunu kabul etmişse; veya b) devlet, mağdur tarafı, kendi sorumluluğuna güvendirmişse. 2. Devletin 1'inci paragrafa dair herhangi bir uluslararası sorumluluğunun ikincil olduğu varsayılır."⁸¹

Bir uluslararası örgütün üyesi olan bir devlet 58'inci maddeden 61'inci maddeye kadar olan maddeler uyarınca sorumlu kılınabilir. 62'nci madde iki durumu öngörmektedir. Bu iki durumun varlığında 62'nci madde uyarınca, bir uluslararası örgüte üye bir devletin sorumluluğu doğabilir. 62'nci madde, UHK'nun temel yaklaşımına uygundur. Devletin sorumluluğuna yol açan olayı belirtir. Bu konuda devletlerin genelinin tutumu bellidir: Uluslararası bir örgüte üye olan bir devlet, üye olduğu bu uluslararası örgütün bir davranışından ötürü sorumlu olmayacaktır. Uluslararası örgüte üyelik, üye olunan uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı davranışlarından sorumlu olmayı gerektirmez.⁸² Genel olarak, bir devletin bir uluslararası örgüte üye olmasının, bu örgütün uluslararası hukuka aykırı davranışlarından ötürü üye devletin sorumlu olmasını gerektirmemesi, devletlerin geneli tarafından uluslararası hukukta benimsenen uygulamadır.⁸³ Bir devletin sadece bir uluslararası örgüte üye olduğu için bu uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı davranışlarından sorumlu olup olmayacağı sorusu, dev-

⁸¹ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 104. Çeviri için bkz. Selman Ögüt, Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, s. 217.

⁸² Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 105.

⁸³ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 105.

letlerin uluslararası hukuktaki genel uygulamaları bakımından, devletlerin sadece üye olmak nedeniyle uluslararası örgütün davranışlarından, uluslararası örgütün kendisiyle birlikte üye devletin de sorumlu olmayacağı doğrultusunda çözümlenmektedir.⁸⁴ Buna ilişkin ayrıksı durumlar yukarıdaki maddelerde düzenlenmiştir. Aşağıdaki başlık altında yukarıda incelenen maddeler ışığında UHK ÜÖSHTM çerçevesinde bir üye devletin üye olduğu uluslararası bir örgütün davranışından sorumlu olabilmesi için aranan unsurların neler olduğu açıklanmaktadır.

B. Üye Devletin Sorumluluğunu Meydan Getiren Unsurlar

Bu başlık altında UHK ÜÖSHTM çerçevesinde bir üye devletin üye olduğu uluslararası bir örgütün davranışından sorumlu olabilmesi için aranan unsurların neler olduğu ele alınmaktadır.

Uluslararası örgüt tarafından işlenen bir uluslararası haksız fiile bir devlet tarafından yardım edilmesi ya da destekte bulunulması durumunda, yardım eden ya da destekte bulunan devletin sorumluluğu doğar. Ancak bunun için bulunması gereken unsurlar vardır. Bu unsurların birincisi yardım eden ya da destekte bulunan devletin, uluslararası örgütün haksız fiiline yardım ettiğini ya da destek olduğunu bilmesi yani haksız fiil koşullarının bilincinde hareket etmesi gereklidir. Bulunması gereken ikinci unsur ise uluslararası örgütün davranışının yardımda bulunan ya da destek olan devletinde yürürlükte olan bir uluslararası yükümlülüğüne aykırı bir davranış olması gerekmektedir yani fiil devlet tarafından yapılsaydı dahi uluslararası haksız fiil oluşturması gerekmektedir.

Bir uluslararası örgütün uluslararası haksız fiilini kontrol eden ya da talimatla yönlendiren bir devlet, böyle davrandığı için sorumludur ancak bu sorumluluğun doğması için bulunması gereken unsurlar vardır. Bu unsurların birincisi devletin uluslararası haksız fiilin bilincinde hareket etmesidir. İkincisi de fiil bu devlet tarafından yapılsaydı dahi uluslararası haksız fiil oluşturacak olmasıdır. Kontrol etmenin ya da talimat vermenin açıklanması gereklidir.

Kontrol etmek demek, emir vermek ya da denetimde bulunmak demektir. Böylelikle kontrol etmek ya da talimat vermek, devletin ta-

⁸⁴ Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales et commentaires y relatifs 2011, Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), s. 106.

limatları, emri ya da denetimi altında olmak demektir. Davranış devletin talimatı, emri ya da denetimiyle yapılmışsa bu gibi durumlarda davranış ile devlet arasında bir bağ kurulabildiğinden ötürü devletin sorumluluğu doğmaktadır fakat uluslararası yargı kararlarında ortaya çıktığı gibi görülmektedir ki bu bağın tespit edilmesi ve niteliğinin belirlenmesi şarttır.

Nikaragua'daki Askeri ve Yarı Askeri Faaliyetler davasında Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) göre, devletin sorumlu olabilmesi için uluslararası haksız fiil oluşturan davranışları yapanlar üzerinde davranış yapılırken o anda ve o yerde devletin etkin denetiminin olması gerekmektedir. Genel bir bağ devletin sorumluluğunun doğması için yeterli değildir. Her somut davranışta etkin denetimin aranması ve bunun sorumluluğu ileri süren taraf ya da taraflarca ortaya konulabilmesi, ispat edilmesi, devletin sorumluluğuna hükmedilmesi için gereklidir.⁸⁵ UAD, 2007 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Dava'da da, etkin denetimin her davranış için özel olarak aranması gerektiğini belirlemiştir; buna göre genel bir denetim devletin sorumluluğunun doğumu için yetmemektedir.⁸⁶

Bir devlet tarafından uluslararası örgütün uluslararası haksız fiil işlemeye zorlanması zorlayan devletin sorumluluğuna yol açar. Bunun için bulunması gereken unsurlar devletin koşulların bilincinde davranması ve zorlama olmaksızın da fiilin haksız fiil oluşturacak olmasıdır.⁸⁷

Bir uluslararası örgütün üyesi olan bir devlet şayet herhangi bir uluslararası sorumluluğuna ilişkin bir konuyla ilgili olarak söz konusu uluslararası örgütün yetki sahibi olmasını kötüye kullanarak bir fiili gerçekleştirmesine sebep olacak şekilde kendi yükümlülüklerinden kaçınırsa ve eğer bu fiil bir devlet tarafından işlendiğinde uluslararası sorumluluk teşkil edecek ise bu devletin uluslararası sorumluluğu doğar.⁸⁸

Yukarıda unsurlarıyla birlikte açıklanan durumların dışında bir devletin üyesi olduğu bir uluslararası örgütün herhangi bir haksız fi-

⁸⁵ *Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci*, Nicaragua c. Etats-Unis d'Amérique, fond, C.I.J., 1986.

⁸⁶ *Affaire relative à l'application de la Convention pour la prévention et la répression du crime de génocide*, Bosnie-Herzégovine c. Serbie et Monténégro, C.I.J., 2007, par. 401-413.

⁸⁷ UHK ÜÖSHTM m. 60.

⁸⁸ UHK ÜÖSHTM m. 61.

linden sorumlu olabilmesi için bulunması gereken unsurlar vardır. Bu unsurların ilki, devletin mağdur tarafa karşı işlenmiş bu fiilden kaynaklanan sorumluluğunu kabul etmiş olmasıdır. Bu kabul yoksa devletin mağdur tarafı kendi sorumluluğuna güvencirmesi durumunda da üye devletin sorumluluğu doğacaktır.⁸⁹

Eldeki makalenin ikinci bölümünde açıklanan bu durumlar bir uluslararası örgütün uluslararası bir haksız fiilden ötürü, haksız fiil işleyen uluslararası örgütün üyesi olsun ya da olmasın bir devletin uluslararası sorumluluğunun doğacağı durumlardır.

Sonuç

Bir uluslararası örgütün üyesi olan bir devlet, UHK ÜÖSHTM 58'inci maddeden 61'inci maddeye kadar olan maddeler uyarınca sorumlu kılınabilir. 62'nci madde iki durumu öngörmektedir. Bu iki durumun varlığında 62'nci madde uyarınca bir uluslararası örgüte üye bir devletin sorumluluğu doğabilir. 62'nci madde, UHK'nun temel yaklaşımına uygundur. Devletin sorumluluğuna yol açan olayı belirtir. Bu konuda devletlerin genelinin tutumu açıktır. Uluslararası bir örgüte üye olan bir devlet, üye olduğu bu uluslararası örgütün bir davranışından ötürü sorumlu olmayacaktır. Uluslararası örgüte üyelik üye olunan uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı davranışlarından otomatik olarak sorumlu olmayı gerektirmez. Genel olarak, bir devletin bir uluslararası örgüte üye olmasının, bu örgütün uluslararası hukuka aykırı davranışlarından ötürü üye devletin sorumlu olmasını gerektirmemesi, devletlerin geneli tarafından uluslararası hukukta benimsenen uygulamadır. Bir devletin sadece bir uluslararası örgüte üye olduğu için bu uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı davranışlarından sorumlu olup olmayacağı sorusu, devletlerin uluslararası hukuktaki genel uygulamaları bakımından, devletlerin sadece üye olmak nedeniyle uluslararası örgütün davranışlarından, uluslararası örgütün kendisiyle birlikte üye devletin de sorumlu olmayacağı doğrultusunda çözümlenmektedir. Buna ilişkin ayrık durumlar eldeki makalenin konusunu oluşturmuş ve makalede açıklanmışlardır. Bu durumlar, haksız fiile yardım ve haksız fiile destek, haksız fiil sırasında talimat ve denetim, haksız fiile zorlama, uluslararası yükümlülükten kaçınma ve uluslararası sorumluluğu kabul ya da uluslararası sorumluluğa inandırma biçiminde adlandırılarak sayılabilir.

⁸⁹ UHK ÜÖSHTM m. 62.

KAYNAKÇA

- Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, UNIC, Ankara, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf
- Commission du droit international, *Projet d'articles sur la responsabilité de l'État pour fait internationalement illicite et commentaires y relatifs*, Texte adopté par la Commission à sa cinquante-troisième session, en 2001, et soumis à l'Assemblée générale dans le cadre de son rapport sur les travaux de ladite session, Le rapport, qui contient également des commentaires sur le projet d'articles, sera reproduit dans l'Annuaire de la Commission du droit international, 2001, vol. II
- Commission du droit international, *Projet d'articles sur la responsabilité des organisations internationales 2011*, Texte adopté par la Commission du droit international à sa soixante-troisième session, en 2011, et soumis à l'Assemblée générale dans le cadre de son rapport sur les travaux de ladite session (A/66/10, para. 87). Le rapport sera reproduit dans l'Annuaire de la Commission du droit international, 2011, vol. II (2), Cinquième partie, *Responsabilité d'un État à raison du comportement d'une organisation internationale*
- Cour international de justice (C.I.J.), *Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci, Nicaragua c. États-Unis d'Amérique*, fond, 1986
- Cour international de justice (C.I.J.), *Affaire relative à l'application de la Convention pour la prévention et la répression du crime de génocide, Bosnie-Herzégovine c. Serbie et Monténégro*, 2007
- Cour international de justice (C.I.J.), *Différend relatif l'immunité de juridiction d'un rapporteur spécial de la Commission des droits de l'homme*, 1999
- Cour international de justice (C.I.J.), *Réparation des dommages subis au service des Nations Unies*, 1949
- Cour permanente de justice internationale (C.P.J.I.), *Affaire des Concessions Mavromatis en Palestine*, Série A, n. 2, 1924
- Dionisio Anzilotti, "La responsabilité international des États à raison des dommages soufferts par des étrangers", *Revue Générale de Droit International Public (RGDIP)*, 1906
- Emre Öktem, *Uluslararası Teamül Hukuku*, Beta, İstanbul, 2013
- Georg Nolte, "De Dionisio Anzilotti à Roberto Ago, Le Droit International Classique de la Responsabilité International des États et La Prééminence de la Conception Bilatérale des Relations Inter-Étatiques", *Colloque international de Florence*, 7et 8 décembre 2001, Institut Universitaire Européen; *Obligations Multilatérales, Droit Impératif et Responsabilité International des États*, Paris, Pedone, 2003
- Hakkı Hakan Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, XII Levha, İstanbul, 2010
- Hersh Lauterpacht, *Private Law Source and Analogies in International Law*, London, 1927
- International Law Commission, *Report of the International Law Commission on the work of its fifty-second session, 1 May – 9 June and 10 July – 18 August 2000*, Official Records of the General Assembly, fifty-fifth session, Supplement No. 10, Yearbook of the International Law Commission, Volume: II, 2000

- International Law Commission, Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001, Text adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/56/10), Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II
- International Law Commission, Draft articles on the responsibility of international organizations 2011, Adopted by the International Law Commission at its sixty-third session, in 2011, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/66/10, para. 87). The report will appear in Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two, Part Five, Responsibility of a State in connection with the conduct of an international organization
- James Crawford, Les Articles de la C.D.I. sur la Responsabilité de l'État, Introduction, Texte et Commentaires, Editions Pedone, 2003
- James Crawford, The International Law Commission's Articles on State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries, Cambridge University Press, 2002
- Jean Combacau, Serge Sur, Droit International Public, Montchrestien, Paris, 2006
- Joe Verhoeven, Droit International Public, Larcier, Bruxelles, 2000
- Mehmet Emin Çağırın, Uluslararası Örgütler, Turhan, Ankara, 2013
- Meltem Sarıbeyoğlu-Skalar, "Ülke Dışındaki Askeri Faaliyetlerde İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin Genişleyen Yetki Alanı: Jaloud/Hollanda Kararı", Prof. Dr. Hüseyin Pazarıcı'ya Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No: 614, Ankara, 2015.
- Nations Unies, Brown, États-Unis d'Amérique c. Grande-Bretagne, Recueil des sentences arbitrales, vol. VI, 1923
- Nations Unies, Convention de Vienne sur le droit des traités, Recueil des Traités, vol. 1155
- Nations Unies, Réclamations britanniques dans la zone du Maroc espagnol, Recueil des sentences arbitrales, vol. II, 1925
- Pierre-Marie Dupuy, Droit International Public, Dalloz, Paris, 2006
- Quoc Dinh Nguyen, Patric Daillier, Alain Pellet, Droit International Public, LGDJ, Paris, 1999
- Santiago Villalpando, L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des États, Puf, Paris, 2005
- Selman Ögüt, BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun 2011 Yılında Yayınladığı Taslak Maddeler Çerçevesinde Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu, XII Levha, İstanbul, 2014
- Sevda Keskin, "Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler" Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB), Yıl 36, Sayı 2, İstanbul, 2016, ss. 163-187
- Süleyman Sırrı Terzioğlu, Bahadır Bumin Özarslan, Uluslararası Örgütler Hukuku, Adalet, Ankara, 2016
- Yusuf Aksar, Uluslararası Hukuk II, Seçkin, Ankara, 2013
- Yücel Acer, İbrahim Kaya, Uluslararası Hukuk, Seçkin, Ankara, 2010